

Marjona AMONBOYEVA

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi

ERKIN IQTISODIY ZONALARDAGI INVESTITSION LOYIHALAR SAMARADORLIGI TAHLILI

Annotatsiya. Mazkur maqolada erkin iqtisodiy zonalar, kichik sanoat zonolari, texnoparklar va klasterlarning O'zbekiston milliy iqtisodiyotidagi investitsion salohiyati va ularning iqtisodiy samaradorligi chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida hududiy iqtisodiy rivojlanishning nazariy va amaliy asoslari, investitsion oqimlarning dinamikasi hamda ishlab chiqarish hajmlarining oshish sur'atlari ilmiy-statistik usullar orqali o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, MIZ va KSZlar iqtisodiyotda kapitalning samarali aylanishi, qo'shilgan qiymatni oshirish va yangi ish o'rinlari yaratish orqali barqaror o'sish omiliga aylanmoqda. Shuningdek, maqolada xalqaro tajriba asosida erkin iqtisodiy zonalarining boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish va investitsion jozibadorlikni kuchaytirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tahlillar zonalarining ishlab chiqarish va eksport ko'rsatkichlari milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etayotganini tasdiqlaydi. Olingan ilmiy xulosalar erkin iqtisodiy hududlarni yanada rivojlantirish va ularning investitsion samaradorligini baholashda nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *erkin iqtisodiy zonalar, investitsion salohiyat, kichik sanoat zonolari, texnoparklar, klasterlar, kapital aylanishi, iqtisodiy o'sish, investitsion loyihalar, milliy iqtisodiyot, ishlab chiqarish samaradorligi, eksport salohiyati, davlat-xususiy sheriklik, hududiy rivojlanish, innovatsiyalar, diversifikatsiya, raqobatbardoshlik, boshqaruv mexanizmlari, investitsion jozibadorlik.*

ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF INVESTMENT PROJECTS IN FREE ECONOMIC ZONES

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the investment potential and economic efficiency of free economic zones, small industrial zones, technoparks, and clusters in Uzbekistan's national economy. The research focuses on the theoretical and practical foundations of regional economic development, examining the dynamics of investment flows and the growth rates of production volumes using scientific and statistical methods. The findings reveal that FEZs and SIZs are becoming a key driver of sustainable growth by ensuring efficient capital circulation, increasing value-added production, and creating new jobs. Furthermore, the article offers recommendations for improving the management

mechanisms of free economic zones and enhancing their investment attractiveness based on international best practices. The analysis confirms that production and export indicators of these zones play a crucial role in strengthening the competitiveness of the national economy. The scientific conclusions obtained serve as a solid theoretical and practical basis for further development of free economic zones and for assessing their investment efficiency.

Keywords: *free economic zones, investment potential, small industrial zones, technoparks, clusters, capital circulation, economic growth, investment projects, national economy, production efficiency, export potential, public-private partnership, regional development, innovation, diversification, competitiveness, management mechanisms, investment attractiveness.*

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОНАХ

Аннотация. В данной статье проведён глубокий анализ инвестиционного потенциала свободных экономических зон, малых промышленных зон, технопарков и кластеров в национальной экономике Узбекистана, а также их экономической эффективности. В процессе исследования особое внимание уделено теоретическим и практическим основам регионального экономического развития, динамике инвестиционных потоков и темпам роста объемов производства, которые были изучены с применением научно-статистических методов. Результаты показали, что СЭЗ и МПЗ становятся важным фактором устойчивого роста за счёт эффективного обращения капитала, увеличения добавленной стоимости и создания новых рабочих мест. Кроме того, в статье представлены рекомендации по совершенствованию механизмов управления свободными экономическими зонами и повышению их инвестиционной привлекательности на основе международного опыта. Проведённый анализ подтвердил, что показатели производства и экспорта данных зон играют важную роль в повышении конкурентоспособности национальной экономики. Полученные научные выводы служат теоретической и практической основой для дальнейшего развития свободных экономических зон и оценки их инвестиционной эффективности.

Ключевые слова: *свободные экономические зоны, инвестиционный потенциал, малые промышленные зоны, технопарки, кластеры, обращение капитала, экономический рост, инвестиционные проекты, национальная экономика, эффективность производства, экспортный потенциал, государственно-частное партнёрство, региональное развитие, инновации, диверсификация, конкурентоспособность, механизмы управления, инвестиционная привлекательность.*

KIRISH

Erkin iqtisodiy zonalaridagi investitsion loyihalar samaradorligi bugungi kunda milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va uning raqobatbardoshligini oshirishda strategik omil sifatida qaralmoqda. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda, xususan globallashtirish jarayonlarining chuqurlashuvi va xalqaro kapital oqimlarining jadallashuvi, erkin iqtisodiy zonalar hududiy investitsion faollikni oshirishning muhim vositasiga aylandi. UNCTADning 2023-yilgi “World Investment Report” hisobotiga ko‘ra, erkin iqtisodiy zonalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimi 2022-yilga nisbatan 7 foizga oshgan bo‘lib, bu zonalar iqtisodiy barqarorlik va mintaqaviy rivojlanishga hissa qo‘shish salohiyatini tasdiqlaydi^[1]. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, mazkur zonalar amalga oshirilgan investitsion loyihalar innovatsion texnologiyalarni jalb etish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va eksport salohiyatini kengaytirishda sezilarli natijalar beradi. Ayniqsa, O‘zbekiston misolida erkin iqtisodiy zonalar xorijiy investorlar uchun imtiyozli soliq va bojxona rejimlarini taklif qilishi orqali xalqaro hamkorlikni yanada rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, bu zonalar ichki iqtisodiyotning sektorlararo diversifikatsiyasi va yangi ish o‘rinlari yaratishning asosiy manbalaridan biri sifatida o‘z ahamiyatini oshirmoqda. Shu sababli, erkin iqtisodiy zonalaridagi investitsion loyihalar samaradorligini baholashda nafaqat moliyaviy natijalar, balki ularning ijtimoiy-iqtisodiy ta’siri ham chuqur tahlil qilinishi lozim.

Milliy iqtisodiyotda erkin iqtisodiy zonalar alohida iqtisodiy mexanizm sifatida hududiy rivojlanish, sanoat kooperatsiyasi va tashqi iqtisodiy aloqalarni faollashtirishga xizmat qiladi. Ularning asosiy ustunligi shundaki, ular chet el investitsiyalarini jalb qilish uchun qulay muhit yaratadi, shu bilan birga mahalliy ishlab chiqaruvchilarga eksportga yo‘naltirilgan mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda “Navoi”, “Angren” va “Jizzax” kabi yirik erkin iqtisodiy zonalar faoliyati natijasida yuzlab investitsion loyihalar ishga tushirildi va milliardlab AQSh dollari miqdorida xorijiy investitsiyalar jalb qilindi. Bu esa mamlakatning yalpi ichki mahsulotidagi sanoat ulushining ortishiga va ishlab chiqarishning texnologik modernizatsiyasiga sezilarli hissa qo‘shmoqda. Bundan tashqari, erkin iqtisodiy zonalar faoliyat yuritayotgan korxonalarning yuqori qo‘shimcha qiymatga ega mahsulot ishlab chiqarishga yo‘naltirilganligi milliy iqtisodiyotda import o‘rnini bosish jarayonini jadallashtirmoqda. Shu jihatdan, mazkur zonalar O‘zbekistonning iqtisodiy suverenitetini mustahkamlash va tashqi iqtisodiy aloqalarni muvozanatlashda strategik platforma vazifasini o‘tamoqda.

Erkin iqtisodiy zonalaridagi investitsion salohiyatni to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun institutsional islohotlarni yanada chuqurlashtirish va investitsion muhitni

takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. ADBning “Asian Economic Integration Report 2023” tahliliga ko‘ra, erkin zonalar mintaqaviy investitsion hamkorlikni kengaytirish va sanoat kooperatsiyasini rivojlantirishda katalizator sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu hisobotda qayd etilishicha, zonalaridagi ishlab chiqarish klasterlari yangi texnologiyalarni tezroq joriy etishga va innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishga zamin yaratadi. Bu esa o‘z navbatida, mintaqaviy savdo hajmlarining oshishi va yangi ish o‘rinlari yaratilishiga olib keladi^[2]. Bu jarayonda davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, xususan soliq va bojxona imtiyozlarining barqarorligi, investorlar huquqlarining kafolatlanishi hamda shaffof tartib-taomillarni joriy etish ustuvor vazifalar qatoriga kiradi. Xalqaro amaliyotda samarali faoliyat yuritayotgan erkin iqtisodiy zonalar ko‘p hollarda rivojlangan logistika infratuzilmasi, yuqori malakali kadrlar va innovatsion ekotizim bilan integratsiyalashganligi bilan ajralib turadi. Shu bois, O‘zbekistonda mazkur zonalarining rivojlanish strategiyasida transport-kommunikatsiya tarmoqlarini rivojlantirish, raqamli boshqaruv tizimlarini joriy qilish va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish muhim ustuvorliklardan biri sifatida qaralmoqda. Shuningdek, investitsion loyihalarning samaradorligini oshirish uchun ularning monitoring va baholash tizimlarini xalqaro standartlarga moslashtirish zarur. Natijada, erkin iqtisodiy zonalar mamlakatning barqaror iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini ta‘minlovchi, innovatsion va raqobatbardosh iqtisodiy makon sifatida shakllanishi mumkin.

Xalqaro amaliyotda EIZlar investitsion xavf-xatarlarni kamaytiruvchi va investorlar uchun huquqiy barqarorlikni kafolatlovchi muhim mexanizm sifatida tan olingan. UNIDOning sanoat rivojlanishi bo‘yicha 2022-yilgi hisobotida erkin zonalar sanoat klasterlarining rivojlanishiga ijobiy ta‘siri tufayli qo‘shilgan qiymat ulushining 15–20 foizgacha oshishiga erishilganligi qayd etilgan^[3]. Bu jarayon sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish va yuqori malakali ishchi kuchiga talabni kuchaytiradi.

Erkin iqtisodiy zonalaridagi investitsion loyihalar samaradorligi hozirgi kunda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, yangi ishlab chiqarish klasterlarini shakllantirish va eksport salohiyatini kengaytirishning muhim omiliga aylangan. Bunday zonalar ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, logistika jarayonlarini soddalashtirish va qo‘shilgan qiymatni oshirish orqali mamlakat ichki va tashqi bozorlarda o‘z pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Ular hududiy rivojlanishning katalizatori bo‘lib, sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va yuqori malakali ishchi kuchiga bo‘lgan talabni oshirishga yordam beradi. Shuningdek, erkin zonalar investitsion muhitni barqarorlashtiradi, tadbirkorlar uchun qulay sharoit yaratadi va iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuviga turtki bo‘ladi. Shu sababli, erkin iqtisodiy zonalarini

rivojlantirish va ulardagi loyihalar samaradorligini oshirish milliy iqtisodiy strategiyaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

So‘nggi yillarda erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) milliy iqtisodiyotlarni transformatsiya qilish va investitsion oqimlarni jalb etishning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida tobora ko‘proq e‘tiborga olinmoqda, chunki ular strategik ishlab chiqarish klasterlarini shakllantirish imkonini beradi. Jahon Banki tadqiqotlarida EIZlar kapital oqimini ko‘paytirish, eksport ulushini oshirish va yangi ish o‘rinlari yaratish orqali yalpi ichki mahsulot o‘shishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi qayd etilgan. Ularning muvaffaqiyatli faoliyati ko‘p jihatdan huquqiy muhitning barqarorligi va investitsiya siyosatining izchilligiga bog‘liqdir. Empirik natijalar shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan EIZlar mamlakat ichida sanoat ishlab chiqarishining 20 foizgacha qismini shakllantirishi mumkin[4]. Shu sababli, EIZlarning barqaror rivojlanishi milliy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi va keyingi tahlillar bu jarayonni chuqurroq ochib beradi.

EIZlarning iqtisodiy natijalarini tahlil qilishda investitsion loyihalarning moliyaviy samaradorligi va ularning qaytish darajasi muhim ko‘rsatkichlar sifatida qaraladi. UNCTAD ma’lumotlariga ko‘ra, yuqori samarali zonalarda ishlab chiqarish loyihalarining IRR ko‘rsatkichi o‘rtacha 18–22 foizni tashkil etadi, bu esa global o‘rtacha ko‘rsatkichdan sezilarli darajada yuqori[5]. Bunday loyihalar ichki bozorning diversifikatsiyasiga va eksport hajmining kengayishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ularning muvaffaqiyati ko‘pincha sarmoyadorlarga beriladigan imtiyozlarning shaffofligi va uzoq muddatli barqarorligiga bog‘liq bo‘ladi. Shu tarzda EIZlar nafaqat kapital jalb etuvchi, balki iqtisodiy o‘shishni tezlashtiruvchi mexanizm sifatida shakllanadi va keyingi bosqichda infratuzilma omillariga bog‘liqlik tahlil qilinadi.

Infratuzilmaning sifat darajasi EIZlarning raqobatbardoshligi va investitsion jozibadorligini belgilovchi asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. ADB hisobotlarida qayd etilishicha, zamonaviy logistika tarmoqlari, raqamli bojxona tizimlari va “smart-logistika” platformalari EIZlarda ishlab chiqarish xarajatlarini 12–15 foizgacha kamaytirishga imkon beradi[6]. Raqamli texnologiyalarni keng tatbiq etish nafaqat operatsion xarajatlarni kamaytiradi, balki investitsion loyihalarning boshqaruv jarayonida shaffoflik va samaradorlikni oshiradi. Bu esa EIZlarda innovatsion ekotizimni shakllantirib, yuqori texnologiyali ishlab chiqarishning ulushini oshiradi. Shu bilan birga, bunday infratuzilma loyihalari hududiy rivojlanish jarayonlariga ham kuchli turtki beradi va klasterlashuv effektini kuchaytiradi.

EIZlarning mintaqaviy rivojlanishga ta'siri ularning klasterlashuv jarayonlarida namoyon bo'ladi, chunki yangi ishlab chiqarish klasterlari atrofida kichik va o'rta biznes tarmoqlari tez sur'atlarda rivojlanadi. OECD ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, EIZ hududlarida KOB sektorining o'sish sur'atlari boshqa hududlardagiga nisbatan 1,5 barobar yuqori[7]. Bu esa nafaqat bandlik darajasining oshishiga, balki mahalliy byudjet daromadlarining diversifikatsiyasiga ham olib keladi. EIZlar hududiy iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu tarzda, ularning roli faqat investitsion oqimlar bilan chegaralanib qolmay, balki ijtimoiy barqarorlikka ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Iqtisodchi olimlardan Xiaoying Li, Xinjie Wu va Ying Tan (2021) o'zlarining "Impact of Special Economic Zones on Firm Performance" maqolasida IEZ'larda joylashgan korxonalar firmalararo tanlab olinish (selection effect) va aglomeratsion effektdan foydalangan holda mahsuldorlik jihatdan sezilarli ustunlik ko'rsatishini aniqlagan: IEZ'lardagi firmalar o'zlarining ishlab chiqaruvchiligi yuqori bo'lganlari sababli kirib, kam samarali firmalar esa zonadan tashqariga chiqishi natijasida samaradorlik o'rtacha darajada oshadi[8]. Bu holat investitsion loyihalarning milliy iqtisodiyotdagi salohiyatini oshiradi, chunki mamlakat ichida ishlovchi korxonalar zamonaviy texnologiyalar va raqobat muhitiga mos ravishda faoliyat yuritadi. Bundan tashqari, IEZ'larda klasterlashuv (xududiy yaqinlik va sanoat bo'yicha guruhlanish) samarasida tashqi ta'sirlar (spillover effects) ham paydo bo'ladi, bu esa zonalardan tashqaridagi firmalarning ham samaradorligi oshishiga olib keladi. Shu sababli, IEZ siyosatini ishlab chiqishda tanlab olish mexanizmi va klaster infratuzilmasi jihatidan ehtiyotkorlik bilan yondashish lozim.

EIZlarda amalga oshirilayotgan loyihalar samaradorligi ularning institutsional boshqaruv tizimi bilan bevosita bog'liqdir. IMF tahlillarida kuchli boshqaruv mexanizmlari va mustaqil nazorat kengashlarining mavjudligi investitsion xavflarni kamaytirishning asosiy omili sifatida e'tirof etiladi[9]. Professional menejment jamoalari va ochiq monitoring tizimlari kapital oqimlarining barqarorligini ta'minlab, investorlar ishonchini oshiradi. Bu esa investitsiyalarni tezroq qaytarish va loyihalarning yuqori rentabelligini ta'minlashga yordam beradi. Shu sababli, EIZ boshqaruvi xalqaro korporativ boshqaruv standartlariga moslashtirilishi lozim, bu esa keyingi bosqichda innovatsion loyihalarni joriy etish uchun mustahkam zamin yaratadi.

Innovatsion ishlab chiqarish loyihalarini EIZlarda joylashtirish texnologik rivojlanishni jadallashtirish va eksportni diversifikatsiya qilishning samarali vositasidir. World Bank ma'lumotlariga ko'ra, innovatsion zonalarda yaratilgan mahsulotlarda qo'shimcha qiymat ulushi odatdagi zonalardagi ko'rsatkichdan 1,7 barobar yuqori bo'ladi[10]. Bu esa nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini

oshiradi, balki global qiymat zanjirlarida yuqoriroq pog'onaga chiqish imkonini beradi. Ilmiy-tadqiqot markazlarining EIZ hududida tashkil etilishi innovatsion ekotizimni yanada mustahkamlaydi. Bu jarayon keyingi bosqichda ijtimoiy natijalarni ham ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Ijtimoiy natijalar ham EIZlarning samaradorligini baholashda muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi, chunki ular bandlik va daromadlar barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. ILO tadqiqotlarida EIZlarda yaratilgan ish o'rinlari yuqori samaradorlik va qo'shimcha qiymat bilan ajralib turishi ko'rsatilgan[11]. Bu esa mintaqaviy ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishiga ham hissa qo'shadi. Gender tengligi siyosatini tatbiq etish orqali ayollar bandligi oshadi va inklyuziv o'sish kuchayadi. Shu tarzda, ijtimoiy omillarni hisobga olgan holda investitsion siyosat ishlab chiqilishi EIZlarning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Barcha yuqoridagi omillarni umumlashtirib aytish mumkinki, EIZlar milliy iqtisodiyotning global tizimga integratsiyalashuvini jadallashtiradi va tashqi savdo oqimlarida muhim o'rin tutadi. WTO tahlillariga ko'ra, EIZlar mamlakat tashqi savdo hajmining 25–30 foizini shakllantiradi va xalqaro qiymat zanjirlariga chuqur integratsiyalashadi[12]. Bu esa ishlab chiqarish standartlarini xalqaro talablar bilan uyg'unlashtirishni zarur qiladi. Shu bilan birga, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishlarning ko'payishi raqobatbardoshlikni oshiradi va iqtisodiy o'sishni barqarorlashtiradi. Natijada, EIZlar milliy iqtisodiy siyosatning eng samarali instrumentlaridan biri sifatida shakllanib, investitsion salohiyatni to'liq ro'yobga chiqarish imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolaning metodik bazasi erkin iqtisodiy zonalaridagi investitsion loyihalar samaradorligini va ularning milliy iqtisodiyotdagi o'rnini chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, bunda iqtisodiy jarayonlarning nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tahlil qilishga alohida e'tibor qaratildi. Xususan, erkin iqtisodiy zonalaridagi investitsion oqimlar dinamikasini aniqlashda iqtisodiy-statistik uslublar, moliyaviy samaradorlik ko'rsatkichlarini baholashda tahlil va sintez metodlari, investitsion muhitga ta'sir etuvchi omillarni ajratishda guruhlash va taqqoslash usullaridan keng foydalanildi. Shuningdek, loyihalarning ijtimoiy samaradorligini baholashda ko'p mezonli yondashuvlardan foydalanildi, bu esa nafaqat moliyaviy daromadlilikni, balki hududiy rivojlanish va ijtimoiy infratuzilma yaxshilanishini ham qamrab oldi. Natijada, maqolaning metodik bazasi nafaqat mavjud investitsion loyihalarning holatini tahlil qilish, balki ularning istiqboldagi rivojlanish ssenariylarini shakllantirish uchun ham mustahkam ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Erkin iqtisodiy zona (EIZ) — bu mamlakat hududining alohida qismi bo‘lib, unda umumiy iqtisodiy hududga nisbatan soddalashtirilgan soliq, bojxona va ma‘muriy tartiblar joriy etiladi hamda tadbirkorlik subyektlari uchun qulay sharoitlar yaratiladi. Ular xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish, eksport salohiyatini oshirish hamda hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida tashkil etiladi. EIZlar odatda sanoat, logistika, innovatsion va texnopark zonalar shaklida bo‘lib, ishlab chiqarishning lokalizatsiyasi, eksportga yo‘naltirilgan mahsulot ishlab chiqarish va yangi ish o‘rinlarini yaratishga xizmat qiladi. Shu boisdan, erkin iqtisodiy zonalar milliy iqtisodiyotning modernizatsiyasi va globallashtirish jarayonlarida muhim vosita sifatida qaraladi.

Boshqa manbalarda qayd etilganidek, “Erkin iqtisodiy zona — yangi ishlab chiqarish quvvatlarini barpo etish, yuqori texnologik ishlab chiqarishni rivojlantirish, zamonaviy raqobatbardosh, import o‘rnini bosuvchi, eksportga yo‘naltirilgan tayyor sanoat mahsulotini ishlab chiqarishni o‘zlashtirishga faol jalb etish, shuningdek, ishlab chiqarish, muhandislik-kommunikatsiya, yo‘l-transporti, ijtimoiy infratuzilmani va logistika xizmatlarini rivojlantirishni ta‘minlash maqsadlarida tashkil etiladigan hudud”[13].

1-jadval.

Erkin iqtisodiy zonalar turlari va ularning iqtisodiyotga ta‘siri

EIZ turi	Asosiy maqsadi	Iqtisodiyotga ta‘siri
Sanoat ishlab chiqarish zonasi	Ishlab chiqarish quvvatlarini rivojlantirish va modernizatsiya qilish	Mahalliy sanoatni modernizatsiya qiladi, yangi ish o‘rinlarini yaratadi, eksportga yo‘naltirilgan mahsulot ishlab chiqarishni kuchaytiradi.
Eksportga yo‘naltirilgan zona	Mahsulot va xizmatlarni tashqi bozorga chiqarish hajmini oshirish	Valyuta tushumlarini ko‘paytiradi, tashqi savdo balansini yaxshilaydi, global ta‘minot zanjirlariga integratsiyani jadallashtiradi.
Innovatsion va texnopark zonalar	Ilmiy-texnik ishlanmalar va startaplarni qo‘llab-quvvatlash	Innovatsion rivojlanishni tezlashtiradi, raqamli iqtisodiyot va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish sohalarini rivojlantiradi.
Logistika va transport zonalar	Yuk tashish, saqlash va qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish	Transport xarajatlarini kamaytiradi, hududiy integratsiyani kuchaytiradi, xalqaro savdo samaradorligini oshiradi.
Turizm va rekreatsion zonalar	Turistik oqimlarni jalb qilish va hududiy rivojlanish	Xizmatlar sohasini kengaytiradi, hududning investitsion jozibadorligini oshiradi, mahalliy aholi bandligini ta‘minlaydi.

Bizga ma'lumki, erkin iqtisodiy zonalar turlari mamlakat iqtisodiyotining turli yo'nalishlarini rag'batlantirishga xizmat qiluvchi muhim mexanizmlar hisoblanadi, chunki ular maqsadli yo'naltirilgan iqtisodiy siyosat vositasi sifatida kapitalning samarali taqsimlanishini ta'minlaydi. Sanoat ishlab chiqarish zonalarini, odatda, yangi ishlab chiqarish klasterlarini shakllantirish va mahalliy xomashyo resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlash orqali iqtisodiy o'sish sur'atlarini tezlashtiradi. Eksportga yo'naltirilgan zonalar esa tashqi savdo salohiyatini kengaytirib, mamlakatning global iqtisodiyotdagi ulushini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Innovatsion va texnopark zonalarida esa ilmiy izlanishlar, startup loyihalar va texnologik ishlanmalar uchun qulay muhit yaratiladi, bu esa bilimga asoslangan iqtisodiyotga o'tishni jadallashtiradi. Shu bilan birga, logistika zonalarini hududiy va xalqaro transport infratuzilmasini yaxshilash orqali tovar aylanishi va ta'minot zanjiri samaradorligini oshiradi, bu esa umumiy iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

2-jadval.

Erkin iqtisodiy zonalar samaradorligini baholash mezonlari

Baholash mezonlari	Mazmuni	Iqtisodiy ahamiyati
Investitsiyalar hajmi	Jalb qilingan mahalliy va xorijiy investitsiyalar miqdori	Kapital oqimini ko'rsatadi, hududning investitsion jozibadorligi va moliyaviy barqarorligini baholash imkonini beradi.
Ishlab chiqarish hajmi	Zonada yaratilgan mahsulot va xizmatlar umumiy qiymati	Sanoatning rivojlanish sur'atlarini va qo'shilgan qiymat zanjiridagi o'rinni aniqlashga yordam beradi.
Eksport ulushi	Tashqi bozorlarga yo'naltirilgan mahsulot va xizmatlar hajmi	Milliy iqtisodiyotning tashqi savdo salohiyatini, valuta tushumlarini va global integratsiya darajasini ko'rsatadi.
Bandlik darajasi	Yaratilgan yangi ish o'rinlari soni va aholi bandligiga qo'shgan hissasi	Ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi, hududiy ishsizlikni kamaytiradi.
Mahalliyashtirish darajasi	Mahalliy xomashyo va resurslardan foydalanish ulushi	Ichki ishlab chiqarish tarmoqlarining rivojlanishini rag'batlantiradi, importga qaramlikni kamaytiradi.
Soliq tushumlari va fiskal ta'sir	EIZdan byudjetga tushadigan soliqlar, to'lovlar va iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichi	Davlat byudjeti barqarorligini oshiradi va makroiqtisodiy boshqaruv imkoniyatlarini kengaytiradi.

Erkin iqtisodiy zonalarining samaradorligini baholashda bir nechta mezonlar majmuaviy tarzda qo'llanilishi zarur, chunki faqat investitsiyalar hajmiga qarab yakuniy natijalar to'g'risida xulosa chiqarish biryoqlama bo'lishi mumkin. Iqtisodchi D. Zeng o'z tadqiqotlarida zonalarining iqtisodiy natijalarini baholashda ishlab chiqarish hajmi va mahalliyashtirish darajasi asosiy indikatorlar sifatida

qaralishi kerakligini ta'kidlaydi[14]. Shuningdek, R. Baldwin nazariy modelida eksport ulushi va tashqi bozorlar bilan integratsiya darajasi iqtisodiyotga qo'shilgan qiymatning barqaror oshishini belgilovchi omil sifatida e'tirof etiladi[15]. Shu bilan birga, yangi ish o'rinlarining yaratilishi va soliqlar hisobiga byudjet tushumlarining ko'payishi zonalarining ijtimoiy va fiskal ahamiyatini yoritib beradi. Baholash natijalari asosida EIZlar boshqaruv tizimini takomillashtirish, ularning raqobatbardoshligini oshirish va uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish mumkin.

3-jadval

Dunyo mamlakatlarida erkin iqtisodiy zonalar^[16]

Davlat	Erkin iqtisodiy zonalar soni	Asosiy yo'nalishlar	YaIMga hissasi (%)	Asosiy investitsiya manbalari
AQSH	262	Texnologiya, eksportni rag'batlantirish, innovatsion ishlab chiqarish	12.5	Xususiy sektor, chet el investorlari, davlat grantlari
Xitoy	2183	Ishlab chiqarish, eksport-import, yuqori texnologiyalar, logistika	22.3	Mahalliy va xorijiy investorlar, davlat investitsiya fondlari
Rossiya	42	Sanoat klasterlari, neft-gaz, transport-logistika	5.8	Davlat budjeti, xususiy investorlar, chet el kapitali
Yaponiya	10	Innovatsion parklar, ilmiy tadqiqot va R&D	4.6	Xususiy sektor, yirik korporatsiyalar
BAA	47	Savdo, logistika, moliyaviy xizmatlar, turizm	33.0	Chet el investorlari, davlat strategik jamg'armalari

3-jadvaldan ma'lumki, erkin iqtisodiy zonalarining samaradorligini baholashda ularning soni, ixtisoslashuvi va iqtisodiyotga qo'shayotgan hissasi o'zaro uzviy bog'liq bo'ladi, chunki zonalar miqdori va mazmuni iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlarini aks ettiradi. AQSH tajribasi shuni ko'rsatadiki, 262 ta zonaning texnologiya va innovatsion ishlab chiqarishga yo'naltirilgani ichki YaIMning 12,5 foizini shakllantirishda muhim omil bo'lgan va xususiy sektor bilan davlat grantlarining uyg'unlashuvi investitsion oqimlarni barqarorlashtirgan. Xitoyda esa 2183 ta zonaning mavjudligi ishlab chiqarish va eksport-import jarayonlarini tezlashtirib, YaIMga 22,3 foiz hissani ta'minlab, mahalliy va xorijiy kapitalning faol ishtirokini rag'batlantirgan hamda mamlakatning global ta'minot zanjiridagi o'rnini mustahkamlagan. Rossiyada 42 ta zonaning neft-gaz va transport-logistika klasterlariga yo'naltirilgani iqtisodiy diversifikatsiyani

sekinlashtirgan bo'lsa-da, chet el kapitali va xususiy investitsiyalarni jalb qilishda muayyan ijobiy natijalar bergan. Yaponiya tajribasida 10 ta innovatsion park va R&D zonalarining mavjudligi texnologik yetakchilikni saqlash hamda milliy ilmiy salohiyatni oshirishga qaratilgan bo'lib, xususiy korporatsiyalar asosiy investor sifatida qatnashgan. BAAda esa 47 ta zonaning 33 foizlik YaIM hissasi zonalarining yuqori darajadagi iqtisodiy faolligini ko'rsatib, savdo, logistika va turizmni rivojlantirishda strategik jamg'armalar va chet el kapitalining o'rnini yaqqol namoyish etgan. Shu nuqtai nazardan, erkin iqtisodiy zonalar milliy iqtisodiy siyosatning investitsion, sanoat va innovatsion ustuvorliklarini belgilashda kuchli mexanizm bo'lib, ular orqali barqaror iqtisodiy o'sish va mintaqaviy raqobatbardoshlikni ta'minlash mumkin.

4-jadval

O'zbekiston bo'yicha erkin iqtisodiy zonalar va boshqa maxsus hududlar[17]

Ko'rsatkichlar (2023-yil 1-aprel holatiga)	Maxsus iqtisodiy zonalar (MIZ)	Kichik sanoat zonolari (KSZ)	Texnoparklar	Klasterlar
Hududlar soni (ta)	21	296	23	494
Ishtirokchi korxonalar soni (ta)	689	2 508	1 178	499
Ish o'rinlari yaratilishi (taxminiy, ming)	45,3	92,7	38,5	26,4
Yillik ishlab chiqarish hajmi (trln so'm)	34,1	18,7	9,3	21,8
Eksport ulushi (%)	32,5	18,3	14,7	11,2
Investitsiyalar hajmi (trln so'm)	17,9	6,8	3,1	5,5

O'zbekistonning maxsus iqtisodiy zonolari (MIZ), kichik sanoat zonolari (KSZ), texnoparklar va klasterlari bo'yicha 2023-yil 1-aprel holatiga tuzilgan ma'lumotlar mamlakatning hududiy iqtisodiy rivojlanishdagi muhim yo'nalishlarini yaqqol ko'rsatadi. Avvalo, 21 ta MIZ va ularning tarkibidagi 689 ta korxona yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulot ishlab chiqarishda hamda eksport salohiyatini oshirishda asosiy drayver sifatida namoyon bo'lmoqda. KSZlar sonining 296 taga yetishi va ularda faoliyat yuritayotgan 2 508 ta korxona hududiy sanoatlashtirish va mahalliy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashning muhim mexanizmiga aylanganini bildiradi. Texnoparklarda 1 178 ta, klasterlarda esa 499 ta korxonaning mavjudligi innovatsion rivojlanish va klasterlashuv jarayonlarining jadallashganidan dalolat beradi. Ishlab chiqarish hajmlarining MIZlarda 34,1 trln so'mni, KSZlarda 18,7 trln so'mni tashkil etishi hududiy iqtisodiy faollikning yuqori sur'atlarini ifodalaydi. Eksport ulushi MIZlarda 32,5 % ni tashkil etgani

ularning tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulot yetkazib beruvchi yirik ishlab chiqarish markazlariga aylanganini ko'rsatadi. Investitsiyalar hajmining ham yuqori bo'lishi, xususan, MIZlarda 17,9 trln so'm miqdorida bo'lishi, davlat va xususiy sektor hamkorligi natijasida kapital oqimlari samaradorligining oshganini tasdiqlaydi. Umuman olganda, ushbu ma'lumotlar O'zbekistonda maxsus iqtisodiy hududlar orqali sanoatni diversifikatsiya qilish, eksportni kengaytirish va investitsiyalarni jalb etish bo'yicha bosqichma-bosqich natijalar qo'lga kiritilayotganini ilmiy asosda ko'rsatadi.

Erkin iqtisodiy zonalar va kichik sanoat zonalarining rivojlanish jarayonlari bo'yicha olingan ma'lumotlar mamlakatning hududiy iqtisodiyoti chuqur diversifikatsiya yo'nalishida rivojlanayotganini ko'rsatadi. MIZ, KSZ, texnopark va klasterlar sonining ko'payishi ishlab chiqarishning hududiy taqsimotini optimallashtirish va yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishga xizmat qilmoqda. Nazariy nuqtayi nazardan, bu jarayon iqtisodiy hududiy lashtirish konsepsiyasining samarali amalga oshirilayotganini anglatadi va mamlakat bo'ylab barqaror sanoat infratuzilmasi shakllanishiga imkon yaratadi. Amaliy jihatdan esa, zonalar tarkibida yaratilayotgan ish o'rinlari va jalb qilinayotgan sarmoyalar hududiy ijtimoiy-iqtisodiy muvozanatni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilganda, erkin iqtisodiy zonalar mamlakat iqtisodiyotida sarmoyaviy oqimlarni jadallashtirish va eksport salohiyatini oshirishda strategik maydon sifatida xizmat qiladi, chunki ular soliq imtiyozlari va qulay biznes muhitini taklif etadi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, EIZlar xorijiy investorlar uchun xavflarni kamaytiradi va ishlab chiqarishning lokalizatsiya darajasini oshirish orqali milliy sanoat zanjiriga integratsiyani kuchaytiradi. Bunday zonalarda yaratiladigan yangi ishlab chiqarish quvvatlari hududiy iqtisodiy rivojlanishning muvozanatli bo'lishiga hissa qo'shib, bandlik darajasini oshiradi va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantiradi. Shu boisdan, EIZlarning samarali boshqaruvi va infratuzilma bilan ta'minlanishi ularning uzoq muddatli iqtisodiy foydasini maksimal darajada oshirish uchun hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Erkin iqtisodiy zonalar nafaqat iqtisodiy faoliyatni hududiy jihatdan diversifikatsiyalashga, balki yangi texnologiyalarni joriy etishga ham xizmat qiladi, bu esa innovatsion rivojlanishni tezlashtiradi.

Ko'plab iqtisodchi olimlarning tadqiqotlarida EIZlar milliy iqtisodiyotni globallashtirish jarayonlariga faol jalb etuvchi mexanizm sifatida baholangan bo'lib, ular tashqi savdo balansi va valuta tushumlarini barqarorlashtirishga yordam beradi. Bunday zonalarda amalga oshiriladigan investitsion loyihalar samaradorligi asosan ularning klasterlashuv darajasi, logistika infratuzilmasi va qo'shimcha

qiymat zanjiriga qo'shgan hissassi bilan belgilanadi. Shu sababli, EIZlarni rivojlantirish siyosati uzoq muddatli strategik maqsadlarga mos bo'lishi va milliy industrial siyosat bilan uzviy bog'lanishi zarur.

Erkin iqtisodiy zonalar va maxsus sanoat hududlarining rivojlanish jarayoni O'zbekiston iqtisodiyotida modernizatsiya va diversifikatsiya siyosatining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lmoqda. 2023-yil 1-aprel holatiga ko'ra, 21 ta MIZ, 296 ta KSZ, 23 ta texnopark va 494 ta klaster mavjudligi mamlakat miqyosida hududiy iqtisodiy infratuzilma jadal shakllanayotganini ko'rsatadi, ularning tarkibidagi korxonalar soni esa 4 800 dan oshgani ishlab chiqarish va bandlikni sezilarli oshirmoqda.

Jahon va mintaqaviy tajriba shuni ko'rsatadiki, bunday zonalar investitsion oqimlarni jalb qilish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va eksportni kengaytirishda asosiy drayver sifatida xizmat qiladi. O'zbekiston sharoitida bu jarayon nafaqat investitsion muhitni yaxshilash, balki innovatsion texnologiyalarni joriy etish, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulot ishlab chiqarish va raqobatbardosh sanoat klasterlarini shakllantirish uchun ham mustahkam poydevor yaratmoqda. Shu bois, MIZ va KSZlarni rivojlantirish strategiyasini xalqaro tajribaga asoslangan holda yanada takomillashtirish, investitsion oqimlarning samaradorligini baholashda iqtisodiy-statistik va regressiya tahlillaridan foydalanish, shuningdek, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini keng joriy etish orqali ularning milliy iqtisodiyotga qo'shayotgan hissasini yanada oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. UNCTAD. World Investment Report 2023: Investing in Sustainable Energy. Geneva: United Nations, 2023.
2. Asian Development Bank. Asian Economic Integration Report 2023. Manila: ADB, 2023.
3. UNIDO. Industrial Development Report 2022: The Future of Industrialization in a Post-Pandemic World. Vienna: UNIDO, 2022.
4. World Bank. Special Economic Zones: An Operational Review of Their Impacts // Trade & Competitiveness Global Practice. – 2017. – Report No. WBG-TC-912 – P. 10–58.
5. UNCTAD. World Investment Report: International Production Beyond the Pandemic. – Geneva, 2021. – P. 125–163.
6. Asian Development Bank. Infrastructure for Supporting Inclusive Growth and Poverty Reduction in Asia. – Manila, 2020. – P. 88–134.
7. OECD. Investment Policy Review: Southeast Asia. – Paris, 2022. – P. 45–79.

8. Li, Xiaoying; Wu, Xinjie; Tan, Ying. Impact of Special Economic Zones on Firm Performance. *Research in International Business and Finance*. 2021. – Vol. 58 – P. 101463.

9. IMF. *Fostering Inclusive Growth in Emerging Market Economies*. – Washington D.C., 2020. – P. 96–140.

10. World Bank. *Innovation and Entrepreneurship Ecosystems in Developing Economies*. – Washington D.C., 2021. – P. 30–72.

11. International Labour Organization. *Decent Work in Global Supply Chains*. – Geneva, 2021. – P. 54–101.

12. World Trade Organization. *World Trade Report 2022: Climate Change and International Trade*. – Geneva, 2022. – P. 67–112.

13. https://stat.uz/images/uploads/reliz-2023/erkin-iqtisodiy-zona_uz_15_05_2023.pdf

14. Zeng, D. *Building Engines for Growth and Competitiveness in China: Experience with Special Economic Zones and Industrial Clusters*. – World Bank, 2011. – P. 25–60.

15. Baldwin, R. *The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization*. – Harvard University Press, 2016. – P. 145–182.

16. World Bank. *Global Value Chain Development Report 2021: Beyond Production*. – Washington D.C., 2021. – P. 15–62.; Asian Development Bank. *Special Economic Zones in Asia: Industrial Policy, Innovation, and Competitiveness*. – Manila, 2021. – P. 10–55.

17. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. “Erkin iqtisodiy zonalar faoliyati tahlili” // *Stat.uz*. – 2023-yil 15-may. – P. 1–4.